

ROGER CROWLEY

C
ONSTANTINOPOL
ULTIMUL MARE ASEDIU,
1453

Traducere din limba engleză de
Gabriel Tudor

ALL

ROGER CROWLEY a studiat limba engleză la Cambridge. A avut o carieră variată, ca profesor și editor, fiind autorul a trei cărți despre istoria bazinului mediteraneean. În prezent locuiește în Gloucestershire. Site-ul său poate fi accesat la adresa www.rogercrowley.co.uk.

Aprecieri pentru *Constantinopol*

„O relatare impresionantă a unei povești extraordinare, prezentată cu o claritate și o siguranță pe care majoritatea istoricilor de formație academică le-ar invidia.“

Noel Malcolm, *Sunday Telegraph*

„*Constantinopol* spune o poveste veche, dar o face cu mult fler și autoritate. O narațiune atentă, complexă și, în cele din urmă, corectă, cartea se bazează pe cronicile italiene, grecești și, în mai mică măsură, pe cele otomane.“

Christine Woodhead, *Times Literary Supplement*

„Captivantă... Îmbină detalii interesante ale istoriei militare cu referiri bogate la imageria religioasă care a influențat ambele tabere.“

The Economist

„Evaluarea fascinantă făcută de Crowley asupra anilor care au dus la cucerirea finală a Constantinopolului de către Imperiul Otoman se prezintă mai mult ca o ficțiune dinamică, decât ca o relatare a evenimentelor istorice. Personajele, conduse de Mehmed al II-lea, tânărul conducător al turcilor otomani, și de Constantin al XI-lea, al cincizeci și șaptelea împărat al unui Bizanț slăbit, sunt descrise cu o mare atenție la detalii.“

Michael Standaert, *Los Angeles Times*

Cuprins

Prolog: Mărul Roșu	11
1. Marea în flăcări.....	19
2. Visând la Istanbul	36
3. Sultan și împărat	53
4. „Retează-Gâtlej“	72
5. Biserica întunecată.....	88
6. Zidul și tunul	105
7. Mai numeroși decât stelele	125
8. Îngrozitoarea explozie a Învierii	143
9. Vântul divin	158
10. Vârtejuri de sânge	176
11. Mașinării teribile.....	197
12. Presimțiri și semne.....	218
13. „Amintiți-vă această zi!“	236
14. Porțile încuiate.....	255
15. O mână de țărână	271
16. Adevărata teroare a lumii	292
Epilog: Locuri de odihnă	311
<i>Despre surse</i>	321
<i>Note referitoare la surse</i>	329
<i>Bibliografie</i>	339
<i>Mulțumiri</i>	345
<i>Index</i>	347
<i>Credite pentru imagini</i>	371

Prolog: Mărul Roșu

Un măr roșu cheamă pietrele.

Proverb turcesc

Început de primăvară. Un uliu negru zboară purtat de vânt, la Istanbul. El se rotește, leneș, în jurul moscheii Suleymaniye, ca și cum ar fi legat de minaret. De acolo, din înalțuri, poate scruta cu privirea un oraș cu cincisprezece milioane de locuitori, urmărind trecerea zilelor și a secolelor prin ochii săi imperturbabili.

Când unul dintre strămoșii acestei păsări înconjura Constantinopolul, într-o zi rece din martie 1453, probabil că peisajele citadine erau la fel de familiare, deși cu siguranță mult mai puțin aglomerate decât astăzi. Locul este remarcabil – un triunghi neregulat, răsturnat ușor către colțul estic, ca un corn de rinocer agresiv, și protejat pe două laturi de mare. La nord se află golful adânc și bine adăpostit al Cornului de Aur; partea de sud este mărginită de Marea Marmara, care se umflă către vest, în Mediterană, prin îngusta strâmtoare a Dardanelelor. De sus, oricine poate observa linia constantă și neîntreruptă de fortificații care apără cele

Personificare a orașului Constantinopol,
în „Cronografia din 354“ de Dionysius Filocalus

Pictură murală din Muzeul de Arheologie din Istanbul, înfățișând zidurile dinspre mare ale capitalei bizantine, Cornul de Aur cu lanțurile sale și colonia genoveză Galata, în secolele XIV–XV

două laturi dinspre mare ale triunghiului și cum curenții maritimi se sfârâmă, trecând de vârful cornului de rinocer, în șapte noduri: liniile de apărare ale orașului nu sunt create doar de om, ci și de natură.

Însă baza acestui triunghi este cea mai remarcabilă. Un guler triplu, complex, de ziduri împânzite de turnuri situate la distanțe mici unele față de altele, mărginite de un șanț formidabil, se întinde între Corn și țărmul Mării Marmara, protejând orașul în fața atacurilor. Este zidul lui Teodosie, vechi de o mie de ani, cea mai formidabilă structură defensivă a lumii medievale. Pentru turcii otomani din secolele al XIV-lea și al XV-lea, zidul a fost „un os în gâtul lui Allah“ – o problemă psihologică ce le-a stăvilit ambițiile și le-a spulberat visurile de cucerire. Pentru creștinismul vestic, acesta a reprezentat bastionul împotriva islamului. El i-a ținut pe creștinii din Apus în siguranță față de lumea musulmană și i-a făcut să fie nepăsători.

Privind în jos, către scena din primăvara lui 1453, ai fi putut observa, de asemenea, orașul fortificat al genovezilor, Galata, o mică așezare italiană situată pe partea îndepărtată a Cornului și

ai fi putut zări chiar locul unde se termină Europa. Aici, Bosforul desparte continentele, trecând ca un râu printre niște dealuri joase și împădurite spre Marea Neagră. În partea opusă se află Asia Mică, Anatolia – în greacă, literalmente, „Estul“. Vârfurile înzăpezite ale muntelui Olimp strălucesc în lumina slabă la circa o sută de kilometri depărtare.

Privind înapoi, către Europa, pământul se întinde în falduri mai blânde, ondulate, spre orașul otoman Edirne, situat la peste două sute douăzeci și cinci de kilometri spre vest. În cadrul acestui peisaj se poate observa ceva important. Pe drumurile aspre care leagă cele două orașe mășăluiesc coloane întregi de bărbați; fesuri albe și turbane roșii înaintează în grupuri aglomerate; săgeți, sulite, flinte și scuturi scânteiază sub razele soarelui; escadroane de călăreți ridică, în trecere, noroiul de sub copitele cailor; cămășile de zale se unduiesc și zornăie amenințător. În urma lor vin convoaie de măgari, cai și cămile, cu toate accesoriile de război și personalul care le deservește – mineri, bucătari, armurieri, clerici, tâmplari și achingii prădalnici. Și undeva, și mai departe în spate, se mai vede ceva. Sunt echipaje uriașe de boi și sute de oameni cărând, cu mare greutate, tunuri peste pământul reavăn. Întreaga oaste otomană e în mișcare.

Cu cât privirea este mai amplă, cu atât dezvăluie mai multe detalii ale acestei operațiuni. Ca pe fundalul unui tablou medieval, se poate vedea o flotă de nave cu rame mișcându-se cu o lentoare laborioasă împotriva vântului, din direcția strâmtorii Dardanele. Corăbii de transport cu parapete înalte navighează dinspre Marea Neagră cu încărcături de lemn, cereale și ghiulele de tun. Din Anatolia, cete de păstori, oameni sfinți, vagabonzi și persoane fără căpătâi, care însoțesc întotdeauna taberele, se strecoară spre Bosfor dinspre podiș, dând ascultare chemării otomane la arme. Acest model pestriț de oameni și echipamente militare constituie mișcarea coordonată a unei armate cu un singur obiectiv: Constantinopolul, capitala a ceea ce a mai rămas, în 1453, din vechiul și gloriosul Imperiu Bizantin.

Oamenii medievali care urmau să se angajeze în această luptă erau extrem de superstițioși. Ei credeau în profeții și căutau semne. În interiorul Constantinopolului, monumentele și statuile antice erau surse de magie. Oamenii vedeau acolo

viitorul lumii criptat în relatările de pe coloanele romane ale căror povești originale se pierduseră demult. Ei interpretau semnele oferite de vreme și au ajuns la concluzia că primăvara anului 1453 era neliniștitoare. Vremea era neobișnuit de rece și umedă. În martie, pâlcuri de ceață pluteau, într-un strat dens, deasupra Bosforului. Avuseseră loc cutremure și căzuseră ninsori care nu erau specifice acestui anotimp. Într-un oraș încordat în așteptare, acesta era un semn rău, poate chiar o prevestire a sfârșitului lumii.

Otomanii care se apropiau de oraș aveau și ei propriile superstiții. Obiectul ofensivei lor era cunoscut, pur și simplu, sub denumirea de Mărul Roșu, un simbol al puterii lumești. Cucerirea sa reprezenta o dorință islamică arzătoare, veche de peste opt secole, poate chiar din vremea Profetului, și era înconjurată de legende, prevestiri și citate apocrife. În imaginația armatei care înainta, Mărul Roșu avea o locație precisă, între zidurile orașului. În fața bisericii-mamă Sfânta Sofia, în vârful unei coloane înalte de treizeci de metri se afla o imensă statuie ecvestră din bronz a împăratului Iustinian, un monument al puterii Imperiului Bizantin timpuriu și un simbol al rolului său de bastion creștin împotriva Orientului păgân. Potrivit lui Procopius din Cezareea, un istoric din secolul al VI-lea, statuia era uluitoare.

„Calul este orientat spre răsărit¹ și reprezintă o priveliște nobilă. Pe cal se află o statuie uriașă a împăratului, îmbrăcat ca Ahile... platoșa sa este în stil eroic, în timp ce coiful care îi acoperă capul pare să se miște în sus și în jos, strălucind orbitor. El privește spre soarele care răsare și călărește, mi se pare, direct către perși. În mâna stângă ține un glob pământesc, sculptorul transmitând prin aceasta că pământul și marea îi sunt supuse, deși împăratul nu are nici sabie, nici sulică, nici altă armă, cu excepția globului care are în vârf o cruce cu ajutorul căreia și-a dobândit regatul și priceperea în războaie.“

Tocmai în globul lui Iustinian turcii localizaseră precis Mărul Roșu, și pentru acesta veneau: pentru reputația vechiului și

Împăratul Iustinian I. Detaliu din mozaicul bizantin al bazilicii San Vitale din Ravenna, realizat în anul 547

fabulosului imperiu creștin și pentru promisiunea dominației asupra lumii întregi pe care el părea să le-o ofere.

Teama de asediu era adânc întipărită în memoria bizantinilor. Ea era monstrul nevăzut care le bântuia bibliotecile, încăperile de marmură și bisericile cu mozaicuri, deși era un monstru pe care îl cunoșteau prea bine pentru a mai fi surprinși de el. În cei o mie o sută douăzeci și trei de ani care trecuseră până în primăvara anului 1453, orașul fusese asediat de vreo douăzeci și trei de ori. Căzuse o singură dată, dar nu în fața arabilor sau a bulgarilor, ci în fața cavalerilor creștini din cea de-a patra cruciadă, într-unul dintre cele mai bizare episoade ale istoriei creștine. Zidul dinspre uscat nu fusese niciodată străpuns, deși un cutremur produs în secolul al V-lea l-a distrus până la temelie.

În rest, zidurile rezistaseră cu trăinicie, astfel încât, atunci când armata sultanului Mehmed al II-lea s-a oprit în cele din

urmă, în fața orașului, la 6 aprilie 1453, apărătorii nutreau speranțe justificate că vor supraviețui asediului.

Ce a dus la acest moment și ce a urmat constituie subiectul acestei cărți. Este o poveste despre curajul și cruzimea umană, despre ingeniozitate tehnică, noroc, lașitate, prejudecăți și mister. De asemenea, atinge multe alte aspecte ale unei lumi aflate în pragul schimbării: dezvoltarea tunurilor, arta războiului de asediu, tacticile navale, credințele religioase, miturile și superstițiile oamenilor medievali. Dar, mai presus de toate, este povestea unui loc – a curenților marini, a dealurilor, a peninsulelor și a vremii –, a felului cum pământul se ridică și coboară și cum strâmtoarele despart două continente pe o distanță atât de îngustă unul de altul „încât aproape că se sărută“, unde orașul este puternic apărat de țărături stâncoase, dar și a particularităților geologice care îl fac vulnerabil la atacuri. Potențialul acestui loc – mai precis ce oferea el pentru comerț, apărare și hrană – a făcut din Constantinopol cheia către destine imperiale și a adus atâtea armate la porțile sale. „Tronul Imperiului Roman se află la Constantinopol“, scria Giorgios Trapezuntios, „iar cel care este și rămâne împărat al romanilor este, de asemenea, și împăratul întregului pământ.“²⁴

Teoriile naționaliste moderne au interpretat asediul Constantinopolului ca fiind o luptă între popoarele grec și turc, dar astfel de simplificări sunt înșelătoare. Niciuna dintre părți nu ar fi acceptat cu ușurință sau nici măcar nu ar fi înțeles aceste etichetări, deși fiecare le-a folosit față de cealaltă. Otomanii, termen însemnând, literalmente, „tribul lui Osman“, se numeau pe ei înșiși doar așa sau pur și simplu musulmani. „Ture“ a fost un termen în mare măsură peiorativ, aplicat de statele naționale din Occident, denumirea de „Turcia“ fiindu-le necunoscută otomanilor până când a fost împrumutată din Europa pentru a desemna noua republică, proclamată în 1923. La 1453, Imperiul Otoman era deja o creație multiculturală care absorbea populațiile cucerite fără să se preocupe prea mult de identitatea lor etnică. Trupele sale de asalt erau formate din slavi, principalul său general era grec, amiralul era bulgar, sultanul, probabil pe jumătate sârb sau macedonean. Mai mult, prin complexul cod medieval al vasalității,

PROLOG: MĂRUL ROȘU

mii de soldați creștini l-au însoțit pe sultan pe drumul de la Edirne. Aceștia veniseră să cucerească locuitorii vorbitori de limbă greacă ai Constantinopolului, pe care îi numim acum bizantini, un cuvânt folosit pentru prima dată în limba engleză în 1853, la exact patru sute de ani de la marele asediu. Ei erau considerați moștenitori ai Imperiului Roman și, ca atare, se numeau pe ei înșiși „romani“. La rândul lor, ei erau comandați de un împărat, care era pe jumătate sârb și pe un sfert italian, iar mare parte a defensivei era asigurată de oameni din Europa de Vest pe care bizantinii îi numeau generic „franci“: venețieni, genovezi și catalani, ajutați de unii etnici turci și cretani, și chiar de un scoțian. Deși este dificil de stabilit o identitate sau o loialitate clară a participanților la asediu, a existat totuși o dimensiune a confruntării pe care niciunul dintre cronicarii contemporani nu a uitat-o vreodată – cea a credinței. Musulmanii se refereau la adversarii lor ca fiind „infideli josnici“, „necredincioși ticăloși“, „dușmani ai credinței“; în replică, ei erau numiți „păgâni“, „păgâni infideli“, „turci necredincioși“. Constantinopolul a reprezentat linia frontului într-o luptă de amploare între islam și creștinism pentru adevărata credință. A fost un loc în care versiuni diferite ale adevărului se confruntaseră, de-a lungul perioadelor de război și de pace vremelnică, timp de opt sute de ani, iar atunci, în primăvara anului 1453, atitudini noi și durabile între cele două mari religii monoteiste aveau să fie cimentate într-un moment unic și intens al istoriei.

1. Marea în flăcări (629–717)

O, Hristoase, împărat și stăpân al lumii, ție îți dedic acum acest oraș supus, și aceste sceptre, și măreția Romei întregi.¹

Inscripție de pe coloana lui Constantin cel Mare din Constantinopol

Dorința Islamului de a cuceri Constantinopolul este aproape la fel de veche ca și Islamul. Originea războiului sfânt pentru acest oraș începe cu Profetul însuși, într-un incident a cărui veridicitate, la fel ca o mare parte a istoriei orașului, nu poate fi verificată.

În anul 629, Heraclius, „autocrat al romanilor“ și al douăzeci și optulea împărat al Bizanțului, a mers pe jos în pelerinaj la Ierusalim. A fost momentul culminant al vieții sale. El îi spulberase pe perși printr-o serie de victorii remarcabile și le smulsese cea mai sacră relicvă a creștinătății – adevărata Cruce – pe care acum o readucea, triumfător, în Biserica Sfântului Mormânt. Conform tradiției islamice, când a ajuns la Ierusalim, ar fi primit o scrisoare. În aceasta scria, simplu: „În numele lui Allah, cel mai binefăcător și cel mai milostiv: această scrisoare este din partea lui Mahomed, sclavul lui Allah și apostolul lui, către Heraclius, conducătorul bizantinilor. Pacea să fie asupra celor ce urmează călăuzirea divină. Te invit să te supui lui Allah. Îmbrățișează islamul și Allah îți va dărui o dublă răsplată. Dar dacă refuzi această invitație, îți vei călăuzi poporul pe căi greșite“.² Heraclius habar nu avea cine ar fi putut fi autorul acestei

Sigiliile împăraților Alexios I Comnen și Constantin Comnen
(Schlumberger, 1894)

„Împăratul Heraclius purtând Crucea lui Hristos în Ierusalim“,
tablou al pictorului flamand Godfried Maes (1649–1700)

scrisori, dar se spune că el a făcut cercetări și a tratat conținutul ei cu un oarecare respect.

O scrisoare similară, trimisă „Regelui Regilor“, în Persia, a fost ruptă. Reacția lui Mahomed, când a primit această veste, a fost tranșantă: „Spuneți-i lui Chosroes că religia și puterea mea vor atinge limite pe care regatul său nu le-a atins niciodată“⁴³. Când răspunsul Profetului a sosit, Chosroes era mort deja de un an – fiind străpuns de săgeți, printr-o tortură lentă, din porunca propriului său fiu –, dar scrisoarea apocrifă a prevestit o lovitură extraordinară care avea să se abată asupra Bizanțului creștin și a capitalei sale, Constantinopol, anulând toate realizările de până atunci ale împăratului.

În deceniul precedent, Mahomed reușise să unifice triburile rivale din Peninsula Arabică în jurul mesajului simplu al Islamului. Motivate de cuvântul lui Allah și disciplinate de rugăciunea în